

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVII

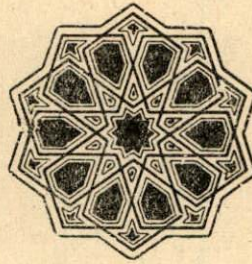

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVII

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Prof.Dr. H. ATAY , <i>Kur'ân-ı Kerim ve Kudsiyet</i>	1
Prof.Dr. M.S. AYDIN, <i>Sürec Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi</i>	31
Prof.Dr. İ.A. ÇUBUKÇU, <i>Biruni</i>	89
Prof.Dr. H. YURDAYDIN, <i>İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu</i>	97
Doç.Dr. H. ALTINTAŞ, <i>İslâm Düşüncesinde Tasavvuf</i>	111
Doç.Dr. M. AYDIN, <i>Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış</i>	123
Doç.Dr. S. HİZMETLİ, <i>Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi</i>	149
Doç.Dr. S. HİZMETLİ, <i>İslâm'ın Derûnî Tezâhürleri</i>	177
Doç.Dr. İ. KAYAOĞLU, <i>İslâm'da Adalet Mefhumu</i>	201
Doç.Dr. M. ŞİMŞEK, <i>Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar</i>	207
Doç.Dr. G. TÜMER, <i>Yehova Şahitleri Hareketi ve Bir Din Olup Olmadığı</i>	221
Doç.Dr. A. UĞUR, <i>Kemal Paşa Zâde'nin VIII. Defteri</i>	265
Doç.Dr. M.S. YAZICIOĞLU, <i>Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'in Neseî</i>	281
Yrd.Doç.Dr. M. BAYRAKTAR, <i>İbn Sînâ'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak Aşk</i>	299
Yrd.Doç.Dr. M. BAYRAKTAR, <i>Al-Jahız and the Rise of Biological Evolution</i>	307
Yrd.Doç.Dr. S. EROĞLU, <i>Kur'an Hükümlerinin Hukuk Açısından Değerlendirilmesinde metod</i>	317
Yrd.Doç.Dr. M. KOŞTAŞ, <i>Doğu Arap Dünyasında Hukukî Modernleşmenin Birkaç Yönü</i>	327

Yrd.Doç.Dr. M. KOŞTAŞ, <i>La Laiscation De L'Etat Turc</i>	339
Dr. M. ATALAR, <i>İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaphânda Mevcut Bulunan Tarihi Çalışmalarının Listesi</i> ..	347
Dr. M. ATALAR, <i>A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Kitaphâ Yazmalar Bölümündeki Tarih Çalışmaları</i>	355
Dr. H. KIRBAŞOĞLU, <i>İbn Haldûn'un "Mukaddime"sinin Yeni Bir Tercümesi Üzerine (I)</i>	363
Dr. H. KIRBAŞOĞLU, <i>Mukaddime'ye Yazılan "Giriş" Bir İntihal mi? (II)</i>	399
Ar.Gör. Ali YILMAZ, <i>Yeni Tarama Sözlüğü</i>	415

BATI VE DOĞU HİRİSTİYANLIĞINA TARİHİ BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Hristiyanlık bilindiği gibi Doğu'da doğmuş yine ilk müntesiplerini doğu topraklarında kazanmış, Şark kökenli bir dindir. Ancak, siyasi, dini, askerî faktörlerin tesiriyle, doğduğu toprakların dışına taşmış ve IV. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğunun resmî dini haline gelen hristiyanlık, Batıda kendine emin bir destekçi bulmuştur. Böylece Doğu'da Roma hakimiyeti altındaki bölgelerde Hristiyanlık, özellikle yayılma imkânı bulmuş, imparatorluğun pağan kitlesi içinde, öteki dini kanaatlerin yanında, daha yüksek bir felsefe ve inanç prensipleri getirdiği için; çok sıcak hüsnü kabul görmüştür. Roma devlet yapısı içinde resmen din olarak telâkki edildiği (M.S.313) tarihine gelinceyedek hristiyanlık, aşağı yukarı üç asırlık bir mücadele ve propaganda devri yaşamıştır.¹ Şüphesiz Hz.İsa'dan hemen sonra Havarilerinin omuzlarına binen misyon görevi, daha başlangıçta iki önemli engelle karşı karşıya gelmişti: Birincisi, Doğunun en eski ve en tarihi dini olan Yahudiliğe bağlı olan İsrailoğullarının reaksiyonu. Diğeri de Filistin bölgesinde işgal kuvvetleri bulunduran Roma İmparatorluğunun baskısı. Daha Hz. İsa zamanında kendini gösteren bu çift baskı, üç asır boyunca hristiyanlığa durmadan tesir edecektir. Bu tarihî süreç içerisinde hristiyanlık, belki zaman zaman ferahlama hissedecek, fakat hiçbir zaman rahat bir propaganda ortamı bulamayacaktır. Hristiyanlığın bu tarihî problemine birde kendinden kaynaklanan özel problemleri'de eklemek gerekecektir. Hz. İsa'nın arkasında kalan bir avuç hristiyan cemaat, hristiyan misyonunu yürütürken, Kudüsteki belli başlı hristiyan cemaatin liderliğini Hz. İsa'nın kardeői olarak vasıflandırılan (Bu kardeőlik kan kardeőliđi değildi. Yakubun, İsanın teyzesinin oğlu olduğu söylenir.) Yakub üstlenmişti. Yakubun liderliğindeki bu küçük cemaat, judeo-chretienne = yani yahudi-hristiyanlar olarak vasıflandırılmaktadır. Hz. İsa'nın en çok sevdiği havarisi olan petrusun'da yer aldığı bu cemaat, yahudi Őeriatına sayđı gösteriyor ve Hz. İsanın onlara tebliğ ettiği

¹ Krş. Jean-Remy palanque, De Constantin a charlemagne, Paris, 1959, s, 13 v.d.

şeylere inanıyordu. Ancak havariler ve bu küçük cemaat içinde yer almadığı halde, ateşli bir hristiyan davetçisi kesilen paul'da (pavlos) hristiyanlığın yayılması için çok önemli rol icra etmiştir. Aslen Tarsuslu olan Paul, Yahudi Ferisi hareketi içinde eğitilmiş, helenistik teoriler ve sırdinleri hakkında derin kültüre sahip bir yahudi Hahamıdır. Önceleri çok şiddetli bir hristiyan düşmanı iken; Şam yolunda ânî bir vizyona kapılarak hristiyanlığı kabul etmiştir. (Resullerin işleri IX-1-9).

Bu hidayetinden sonra yahudilerin düşmanlığını kazanan Paul hristiyan propagandasını daha çok yahudi muhitleri dışında yapmış² bundan dolayı "yabancıların havarisi" ünvanı ile anılmıştır. Yahudi-Hristiyan temayüle ters düşen paul, yahudi şeriatının yeni hristiyan olan putperestlere uygulanmayacağı kanaatı ile Kudüs cemaatı reisi Yakub'a karşı çıkmıştır. Bu problemin çözümü için Milâdi 52 senesinde Kudüste bir konsil toplanmıştır.³ Tarihin ilk hristiyan konsili olacak olan bu konsile havariler katılmış ve bilhassa Petrus burada çok önemli rol oynamıştır. Bu tarihi konsilde:

- 1- Putlara kesilen kurbanların etinin yenmesinin haramlığı,
- 2- Kan'ın yenilmesinin haramlığı,
- 3- Boğulmuş hayvan etlerinin yenilmesinin haramlığı,
- 4- Zina'nın haramlığı (Res. İşleri, XV, 29) dışındaki yahudi şeriatı kurallarının bundan böyle, yerine getirilmesine lüzum görülmeceği teklifi tartışılmış, Kudüs cemaatı başkanı Yakub, buna şiddetle mukavemet göstermiştir. Ancak paul, görüşünde ısrar etmiştir. Böylece paulun desteklediği görüşe göre yeni hristiyanların "sünnet edilmelerine" lüzum kalmamıştır. Önce paul'a muhalefet eden petrusun da daha sonra paulcu görüşe katıldığını kaynaklar zikretmektedir.⁴

İşte Hz.İsa'nın hemen ardından hristiyan toplumunda iki ayrı görüşlü cemaat belirmiştir. Yahudi-Hristiyan cemaat, kısa zamanda önemini kaybetmiş, yakın zamana kadar varlıkları devam etmişse de çok küçük bir azınlığın (Ebionitler) görüşü olmaktan öteye geçememiştir.⁵

Helenistik kültürün tesiri altında yetişen aziz pavlosun hristiyan cemaatı ise, paulun dinamizmi sayesinde kendini topluma kabul ettir-

2 Paul'un yaptığı faaliyetler için Bk.: Charles Guignebert, Le christ, Paris, 1969 s. 195-281; L. Cerfaux, L'initaire spirituel de Saint Paul, Paris 1968; J'L.Vesco, Avec l'Apotre Paul, Paris, 1972.

3 Bk. Francis Dvornik, Histoire des Conciles, Paris, 1961, s. 11.

4 Krş. Les Religions, Verviers, 1974, s. 440.

5 Krş. H.Lietzmann, Histoire de L'Eglise Ancienne, Paris, 1950, I. s. 196.

miş, yaptığı sayısız seyahatlerle, yazdığı mektuplarla, hristiyan misyon görevini ifâ etmiş ve hristiyanlığın mayalanmasını temin etmiştir. Ancak burada belirtelim ki, hristiyanlığın safiyetini bozan da yine paul olmuştur. Hristiyanlığa, devrin dini sistemlerinden birçok şey ilave etmiş, İskenderiyye felsefi sistemlerinin değer ölçülerini sokuşturmuştur.

Hristiyanlıkta çok önemli bir yer tutan Tanrı Saltanatı-Allah'ın meleku-Mesih-meselesini işlemiş İsa'nın, eski medeniyetlerde kurban edilen insanlar gibi, insanlığın işlediği günahların keferati olarak katlanılmış bir fedakârlık olduğu fikrini de geniş çapta yaymıştır.

Aziz Paul (pavlos), Osiris gibi, İsa'nın da tekrar dirilmek ve insanlara ölümsüzlük vermek üzere ölen bir Tanrı olduğu fikrini propağanda etmiştir. Böylece çok geçmeden her tarafa dağılan hristiyan cemaati, Tanrı-İsa ile insanlığın babası olan Tanrı arasındaki akrabalık konusunda, karışık ilâhiyat kavgalarıyla tam bir nifaka düşmüştür.⁶

Böylece paul'un ve paulcu kadronun elinde helenistik kültürle meşbu' bir hristiyanlık ortaya çıkmıştır. Elbette böyle bir hristiyanlıkta müntesiplerinin dini ve akidevi kanaatleri ahenkli şekilde her yerde aynı olmamıştır. Daha başlangıçtan beri akide ve amel nifakı içine düşen Hristiyan toplumu, IV. yüzyılın başında Roma İmparatorluğu bünyesinde bulduğu dini hürriyetle, bu nifakı su yüzüne çıkarmış böylece, hristiyanlık, bir yandan Roma İmparatorluğu kanunları içinde bulduğu resmi destekle; hızla yayılırken, diğer yandanda doktrinel çatışmaların mayalanmasına sahne olmuştur. Nitekim M.S. 317 yılında Roma İmparatoru Galeriusun hristiyanlığa karşı çıkardığı tolerans emirnamesinden ve 324 yılında da hristiyanlığın dostu olan ve ölüm döşeğinde vaftiz olan Constantinus'dan kısa bir zaman sonra hristiyan toplumunda dirlik bozulmaya yüz tutmuştu. Bu dirliğin ilk bozulma haberini veren Arius olmuştur. XVI. asırdaki reforma kadar hristiyan birliğini tehdit etmiş olan itikadi bölücü fırkaların en önemlisi bu Arius hareketidir. Çünkü Arianizm, sadece bir bölücü fırka olmakla kalmamış müstakil bir kilise haline gelerek VII. asrın sonuna kadar resmi hristiyan birliğini daima tehdit etmiştir. Arianizm, özellikle Germen kabilelerinde yani, Gothlar, Vandak'lar, Lombard'lar arasında misyoner Ulphilas sayesinde yayılmıştır. Ulphilas, kutsal kitabı Gotikçeye çevirmiştir. (+ 383) Arianizm onların milli dini haline gelmiştir. Gothların torunları, VI ve VII. asırlarda Katolikliği kabul etmişlerdir. Arianizmin savunduğu fikri, şöylece özetleyebiliriz: "Babaya bağımlı olan oğul, onunla aynı özden

6 H.G.Wells, Kısa Dünya Tarihi, Türk.Çev.Ziya İshan.İst.1972, s. 169.

olamaz, o yaratıktır, sonsuz değildir. O babanın eseridir. Fakat baba ile aynı cevherden değildir.” Arius bu itikadi görüşü ile İskenderiyye felsefesine damgasını vuran yahudi philonun Logos doktrinin tesirinde kalmadığını ortaya koyuyordu. Arius, Teslis konusunda da Teslisin üç uknum ihtiva ettiğini kabul eder. Fakat uknumların farklı ve ayrı cevherler olduğunu, tabiatlarının da ayrı olduğunu belirtir.⁷

Şüphesiz bu görüşler, paulcu hıristiyanlığın taşıdığı ruha tersti. Bunun için bir an hıristiyan birliğini tehdit etmeye başlayan Ariuseculuğa karşı M.S. 325 de İznik’te bir konsil toplanmış ve Arius hareketi aforoz edilerek şu itikadi karar alınmıştır: “İsa’nın babadan bütün zamanlardan önce doğduğu, onun ilâhların ilâhı, ışığın ışığı olduğu” doğması kabul edilmiştir.

Böylece itikâdi sapma (Heresie) hareketlerini, resmi kilise, yani Roma İmparatorluğunun bünyesindeki kilise aforoz ediyor, kendi inancını bir defa daha açıklığa kavuşturuyordu. Ancak, hıristiyan toplumunda itizallerin arkası kesilmiyordu. Öte yandan sapma hareketleri belki sindiriliyordu ama hiçbir zaman kaybolmuyor ve toplumdaki silinemiyordu.

Hıristiyanlığın bu devresinde, Batı Roma İmparatorluğunun Başkentinde bulunan Roma kilisesi ile IV. yüzyılın sonuna doğru İstanbul’da bulunan İstanbul kilisesi arasında hiçbir itikâdi fark görülmez. Roma’nın, Sen Piyer’e varan bir manevi imtiyazı vardır. Bu manevi imtiyazı Roma piskoposu daima elinde bulundurmaktadır. Böylece 1054 yılında iki kilisenin ayrılmasına kadar iki kilise arasında özellikle VIII. yüzyıldan sonra zaman zaman ayrılıklar olmuşda olsa resmi hıristiyanlık olarak, tüm itizallerin karşısında Roma ile İstanbul müşterek hareket etmişlerdir. Özellikle Teslisin unsurları konusunda durmadan devam eden itikadi çekişmelerin sonunda M.S. 381 I. İstanbul konsilinde Makedonius ve Avenesi aforoz edilmiş M.S.431 de Efeste toplanan konsilde Nestorius ve tarafları lanetlenmiş, M.S. 451 de Kadıköyde toplanan konsilde Monofizit doktrinin taraftarları reddedilmiştir. M.S. 553’de İstanbul’da toplanan II. İstanbul konsilinde “Allah’ın ölümü beden de taddığı ve İsa’nın insanîyetinin aynı zamanda Allah olduğu görüşü” kabul edilerek İskenderiyye ekolünün görüşlerine yeniden sahip çıkmıştır. Böylece Nestoriusun görüşleri bir daha lanetlenmiştir. 7 Kasım 680, den 16 Eylül 681 tarihine kadar devam eden III. İstanbul Konsili

⁷ Histoire des Conciles, s. 15-29; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi Türk Çev. Prof.Fikret Işıltan, Ank.1981, s. 44-45.

İsa'da temiz bir insani iradenin varlığına kanaat getirmiştir. Nihayet 787 de toplanan II. İznik Konsili, İkonlara tapınmayı kabul etmiştir.⁸

İşte bu yedi konsil hem Roma, hem de İstanbul Kiliselerince genel (Ocumenique) konsiller olarak kabul edilmektedir. Özellikle daha sonra Ortadoks adını kendine genel ad olarak kabul eden İstanbul patrikliği ve ona bağlı olan Doğu kiliseleri bu yedi konsile çok bağlı kalacaklar ve imanlarını ve ibadetlerini bu yedi konsil ışığında geliştireceklerdir. İşte Maxime le Confesseurun, Jean Damascen'in (Yuhanna Dımışki) bu konsillere dayanan büyük sentezinin enerjetik (energetique) Kristolojisi, Batıda hemen hemen bilinmez. Bilhassa Jean Damascen, yeniden dirilme sırrını kilisede Evharistiyada gerçekleşen bir tanrılaşma (Deification) sırrı olarak görmüştür.

Bu yedi konsil ışığında, Roma ile İstanbul arasında, Roma-İstanbul-İskenderiyye-Antakya-Kudüs kliselerinin hiyerarşik yapısı, taşıdıkları manevi değere göre kabul edilmiştir. Bu hiyerarşik yapının tepesinde Roma kilisesi görülmektedir. Roma bu haliyle evrensel bir imtiyaza sahiptir. Çünkü, o, Hz. İsa'nın sevgili havarisi petrus (pierre) tarafından kurulmuştur.⁹ Çünkü Hıristiyanlığın temeli, İsa'nın ifadesine göre bizzat petrusun omuzlarında atılmıştır. Çünkü İsa, kilisesini petrusun üzerinde kurduğunu ifade etmiştir. (Matta XVI-18) Hıristiyanlık misyon faaliyeti için geldiği Roma'da, petrus, Milâdi 64 yılında tutuklanarak ayaklarından asılarak çarmıha gerilmiştir. Roma kilisesinin bu imtiyazı, şark tarafından daima bu konsillerde kabul edilmiştir. Bu imtiyaza göre, Roma kilisesi verilen bir hükmü bozabilir. Yerine bir başka hüküm koyabilir. Romanın her türlü dini toplantıya iştiraki zaruridir.

İşte iki kilise arasındaki bu birlik daha doğrusu iki imparatorluk arasındaki bu dini ahenk, uzun zaman devam etmedi. İki kilise arasındaki kopuş, IX. asrın ortalarında başlamış ve nihayet 1054'de de kesin olarak belirmiştir. Ancak iki kilise arasındaki bu kopuşun belirtileri Batı Roma İmparatorluğunun düşüş tarihi olan 476 tarihinde ortaya çıkmış, tedrici şekilde siyasi ve coğrafi etkenlerinde yardımcı ile bu ayrılık bes-

8 Bk.Histoire des Conciles, s. 15-48. Bu konuda daha geniş bilgi için ayrıca Bk. Doç. Dr. Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa karşı yazdığı reddiyeler ve tartışma konuları (Doçentlik Tezi) Sh: 103-109.

9 Roma kilisesinin petrus tarafından değilde M.S. 50 yıllarında Roma'ya gelmiş olan Yahudi-Hıristiyanlar tarafından kurulduğunu ileri süren görüşlerde vardır. Bu görüşlere göre Roma kilisesinin petrus ve paul tarafından kurulduğu iddiası, İrene tarafından atılmış buda piskoposluğun Apostolik bir menşeden geldiğini isbatlamak için yapılmıştır. Bk.Albert Houtin, Court Histoire du Christianisme, Paris, 1924, Türk.Çev.Dr. Abdurrahman Küçük, Ank.İlah. Fak.Dergisi, cilt: XXV, 443.

lenmiş ve nihayet 1054 tarihinde sona ermiştir. Roma ile İstanbul kiliseleri arasında tedrici şekilde gelişen bu ayrılığın görülen dini tarafı, iki ana noktaya inhisar eder: Birincisi Kutsal ruh (saint-Esprit) doktrini ile ilgilidir: Buna göre İstanbul kilisesi mensupları, Kutsal Ruhun sadece BABA'dan çıktığı kanaatindedirler. Roma kilisesi mensupları ve onun başı olan Papa ise, "Yuhana" incilindeki "Ruh, Babadan çıkar" (15,26) sözüne latince Filioque kelimesini yani (oğuldan'da) sözünü ilave etmişlerdir. Böylece Ruh'un babadan ve oğuldan çıktığı tezini kabul etmişlerdir. İkincisi, papanın rolü meselesidir. Roma kilisesi papayı, Havari petrusun halefi olarak, yanılmazlık içinde görürken, İstanbul kilisesi ise papanın bu özelliklerini benimsemez.

Neticede doğan iki ayrı kilise iki ayrı temayülün mektepleştiği bir yer olacaktır. Böylece, Bizans kilisesi Ortodoks (gerçek imanı muhafaza eden) adını alırken; Roma kilisesi de katolik (Birlik içinde evrensellik) adını alacaktır. Bununla birlikte her ikisinde, diğerinin üstlendiği vasıflara kendinde lâıyk olduğunu iddia edecektir.

Böylece bin yıllık hristiyan birliği bölünmüş iki ayrı ülkede ve bölgede daha önce teşekkül eden iki ayrı hristiyan toplumu ve imparatorluğu, artık yeni gelişmelere sahne olmuştur. Neticede Şark, İslâm ordularının istilasma kadar Bizansın mirasından yararlanırken; Batı katolikliği daha 476'da krizler dönemine girmiş bulunuyordu. Ancak bu istilâlar devrinde Batı Roma İmparatorluk olarak harabeye dönerken, Batı hristiyanlığı kendini üç şeyle kurtarmıştır:

1- Hristiyanlığın, istikbâli olan bir hakikâtı taşıdığı kanaatı. İşte bundan dolayıdır ki, Batı Hristiyanlığı Greko-Latin medeniyeti ile birlikte kendini mezara koymaya mecbur hissetmemiştir.

2- Kilise organizasyonu içinde hristiyanlığın sahip olduğu sağlam teşkilat, işte bundan dolayı mustevli kuvvetleri, her yerde karşılarında kiliseyi bulmuşlar. Kilise teşkilatı mensuplarına saygılı davranarak onların dostluklarından yararlanmışlardır.

3- Hristiyanlığın, işgal kuvvetlerine çok ulvi bir din olarak görülmesi ve neticede müstevlilerin hristiyan olmak için vaftiz edilmeleri.¹⁰

Bu durum Batı hristiyanlığı lehine bir durumdur. Ashında kilise bu noktada, istemeksizin misyonerlik durumunda kalmıştır. Hristiyan camia içinde yer alan ve hatta onu tartışmasız kabul eden Batının, bu

¹⁰ Krş. Albert M.Besnard, Hristiyan İlähiyatı, tercüme eden, Doç.Dr.Mehmet AYDIN, Konya, 1983, s. 15.

yeni fatihleri yani kuzeyden gelen akıncı kavimler, kayıtsız şartsız vaftiz olarak, hıristiyan camiaya kabul edilmişlerdir. Pek tabii ki kilise bu durumda yeni Batının annesi ve mürebbiyesi olmuştur. (Bu ünvan, 15 mayıs 1961'de yayınlanan XXIII. Jeanın papalık genelgesinde Mater ve Magistra olarak ilân edilmiştir.)

Toplum içinde her geçen gün ağırlığını hissettiren kilise ve onun etrafındaki hıristiyanlık, ortaçağ dünyasının karakteristik çizgilerini benimsemeye ve onu izhar etmeye yönelmiştir. Bu ortaçağın karakteristik çizgilerini belli başlı hatlarla şöyle ortaya koyabiliriz:

1- Kilisenin mutlak egemenliği.

2- Antik kültürün yegâne muhafızları olan papazların entellektüel iktidarın tekeline ellerine geçirmeleri ve hiç kimsenin itiraz edemediği manevi güce sahip olmaları.¹¹

Elbette bu kilise hakimiyeti, devrin imparatorlarının saltanatları ile çatışmadan olmayordu. Ancak, maddi ve manevi iki iktidarın bulunduğu hıristiyan düzeni, aynı tanrısal otoriteye bağlanarak; ideal bir hıristiyan cemiyetinin temeli atılmıştır. Bu ideolojinin hareket noktası olarak, papa III. Leon tarafından 800 yılının Neolinde Batı imparatoru olarak Charlemagn'a taç giydirilmesi olayı gösterilmektedir.

Ashında ortaçağ hıristiyanlığının altın çağı XII. ve XIII. asırlardır. Çünkü bu devirde evrenselliğiyle övünen büyük bir hıristiyan medeniyeti, teşekkül etmiştir. Bu medeniyet, tüm Batı Avrupa çapında gerçekleşmiştir. Bu devirde Kiliseler, hudutlarını bile bilmediği, mükemmel üniversiteleri yönetiyordu. Bologne'a, Paris'e, Kologne'ya, Oxford'a sadece en iyi üstadlardan ders almak kaygısı ile gidiliyordu. Ortaçağ hıristiyan medeniyetinin ibadet ve düşünce dili Latince idi. Aziz Thomas d'Aquin'in "Somme Theologique" adlı eşsiz eserini yazdığı devirde, yine bu devirdi.¹²

Artık bu devirde hıristiyanlık, katedrallerle, kiliselerle, yeni manastırlarla çevrilmişti. Hıristiyan ruhunun dinamizmini ortaya koyan XII. asrın Cistercienne'leri, XIII. asrın Dominiken ve Fransiskanları'de bu hıristiyan ruhunun meyveleri olmuştur. Ancak yine her taassup hareketinin müsamaha tanımaz tutumu içinde bu devrin ortaçağ hıristiyan ruhu da kendine muhalefet edenler için Engizisyon mahkemelerini kurmuş, kendileri gibi düşünmeyenleri ve yaratıcı zeka sahiplerini insafsızca yok etmiştir.

11 a.g.e., s. 16.

12 Bertrant Russell, Batı Felsefesi Tarihi, 1st. trz. II. s. 236.

Ancak bu skolastik kilise zihniyeti, Batı insanını tedrici şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. Neticede Batı toplumu, gittikçe gelişen lâikleşme hareketi içinde, kilisenin himayesinden tedrici şekilde uzaklaşmıştır. Böylece Modern dünyanın doğumu ile sonuçlanacak olan yeni bir devir ortaya çıkmıştır. Bu yeni devrin tezahürlerini,

- 1- İman ile akıl arasındaki ahengin kopması.
- 2- İlk hümanizmin başlaması.
- 3- Subjektif vicdanın gelişmesi.
- 4- Avrupanın politik patlaması.
- 5- Rönessans.
- 6- Büyük Coğrafi keşifler.
- 7- İlim hareketleri.
- 8- Burjuvazi dünyasının ilerleyişi, şeklinde belirtebiliriz.¹³

Ancak bu defa, Barbar istilâları zamanında olanın aksine, Katolikliğin, bu yeni dünyayı kabule takati yoktu... Çünkü zahiren parlak görünen skolastik ilâhiyat, sadece lâik dünya için hayatiyet taşımayan meselelere yöneliyor, ibadet ve imanın ruhuna değil, şekline önem veriyordu. Böylece XI. yüzyılda Doğu hristiyanlığından ayrılan Batı hristiyanlığı, tam bir taassup içinde ayakta durma mücadelesi veriyordu. Yüzyılları aynı kör taassup içinde kat'eden Lâtin hristiyanlığı, XVI. yüzyıla kadar gelecek ve bu asırda Luther'in (1483-1546) başlattığı Reform hareketi karşısında, şiddetli sarsıntılar geçirecektir. Ama yinede Katolik ruhu, içinde bulunduğu skolastik zihniyetten çabucak kurtulamıyacaktır. XVI. asra kadar topyekün batıya damgasını vurmuş olan batı hristiyanlığı, Lutherle başlayan ancak yüzyılların bir birikimi olan Roma düşmanlığı şeklinde görülen reform karşısında, hiçbir müsbet tutum içine girememiştir.

Aslında Lutherin başlattığı hareket, yeni bir hristiyanlık yaratma mücadelesine matuf değildi. Onun hedefi, sadece Roma kilisesinin yolsuzluklarına karşı çıkarak, gerçek hristiyanlıktan sapışını ortaya koymaktı.¹⁴ Böylece Lutherin hedefi yeni bir mezhep değil; Katolik kilisesini ıslahtı. Elbette Lutherin istekleri içinde çok haklı istekler vardı. Özellikle bu istekler, Katolik kilisesinin ve hristiyan sosyal hayatının teolojik, kültürel, politik hudutları içinde ele alınmalı ve Roma Katolik

13 Bk. Hristiyan İlâhiyatı, s. 18.

14 Claudette Marquet, Le Protestantisme. Paris, 1977, s. 15-21.

kilisesince bir nefis muhasebesi yapılmalıydı. Romalı ilâhiyatçılar bu muhasebeyi yapmışlar ancak kalplerini ve gözlerini bağlayan taassup içinde, Lutherin isteklerinde bir haklılık olmadığı şeklinde karara varmışlardır. Böylece Roma Katolik kilisesi, gerekli reform ve islah davasını reddettiği için, hıristiyan batı, iki kutba ayrılmıştır. Pek tabii ki sonuçta din savaşları başlayarak hıristiyan Avrupa kana bulanmıştır.

Romalı ilâhiyatçılar, Lutherin haksızlığını ve sapıklığını söylemekle kalmamışlar birde Katolik kilisesinin tutumunu haklı göstermek niyetiyle bir karşı-Reform başlatmışlardır. 1962-1965 yıllarında Vatikanda yapılan II. Vatikan konsili, aslında bu reform devrinin yani XVI. asırdaki Katolik kilisesinin giriştiği Karşı-Reform hareketinin bir uzantısı olarak kabul edilebilir.

İşte XVI. asırda başlatılan Karşı-Reform hareketini Trente Konsili açık şekilde ortaya koymaktadır. Papa III. Paul tarafından 22 Mayıs 1542'de toplantıya çağrılan Trente konsilinin ilk sekiz oturumu Trente'de 13 Aralık 1545 den 1547'ye kadar devam etmiştir. Konsilin diğer oturumları değişik tarihlerde değişik şehirlerde (Bologne 1548) ve Trente'de yapılmış ve üç ayrı papanın saltanatında konsil toplantıları icra edilmiştir. (Papa III. Jules, Papa IV. Pie) Bu Karşı-Reform konsili, 1562-1563'de sona ermiştir.¹⁵

Kısaca Katolik hıristiyanlığın daha çok taassuba düşmesinden başka bir faydası olmayan bu Karşı-Reform hareketi, Katolik dünya'ya iyi bir taassup örneği vermiş ve ortaçağ skolastik zihniyetini Batının uyanış devirlerinde bile kendi içinde muhafaza etmiştir. Katolik dünyanın bu Karşı-Reform devrinden kalma en önemli kuruluşu hiç şüphesiz La Compagnie de Jesus teşkilatıdır. Çok sağlam teşkilat ruhu ile, Eucharistie (ekmek-şarap) ve mukaddes yürek İsa'nın saltanatı ile belirginleşen dindarlığı ile görülen bu teşkilat, ideal militancılığı ile Karşı-Reformun, Katolik kilisesi lehine en verimli ve en asil ruhunu karakterize etmektedir.¹⁶

Batı Katolik kilisesinin içine düştüğü bu taassub ve anlayışsızlık ruhu, Rönessansın getirdiği her türlü yeniliğe sırt çevirmekle sonuçlanmış ve çağlar boyunca amansız düşmanı olduğu ilim hareketlerinin, tamamen kiliseye haklı olarak düşmanca bir tutum içine girmesine neden olmuştur. Özellikle Katolik kilisesi, yeni gelişmelere karşı, toleranslı

¹⁵ Krş.Histoire des Conciles, s. 106-113; Dictionnaire Des Religions, par, Marguerite-Marie Thuollier, Paris, 1971, s. 81.

¹⁶ Jesuites'ler olarak adlandırılan bu tarikat, 15 Ağustos 1534'de Pariste aziz İgnace de Loyala tarafından kurulmuştur. Krş.Dictionnaire Des Religions, s. 165.

davranmış, Nevton ve Galile gibi bilginlerin dinle hiç alakası olmayan buluşlarına din adına karşı çıkmamış olsaydı Batıda gelişen ilmi hareket belkide Kiliseyi ve dini ezmeye yönelmeden objektif olarak gelişecekti.¹⁷ Ama durum böyle olmadı. Kilisenin hür düşünceye karşı takındığı tavıra, uyanış devirlerinde fazlasıyla yüklenilmiş ve cemiyette kilisenin değeri ve derecesi sifıra müncer edilmiştir. Pek tabii ki kilisenin hür düşünceye karşı takındığı bu menfi tavır, Tarih boyunca pozitif ilimle İlahiyatın arasının açılmasına neden olarak, insanlık için büyük bir talihsizlik olmuştur. Eğer Batı kilisesi, başlangıçtan beri hür düşünceye saygılı olmayı bilmiş olsaydı; pozitif ilim belkide Allah'ın kudretinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edecek ve vicdanlarda inkar yerine ulûhiyetin varlığının tohumlarını yeşertecekti. Durum bunun tersine olmuş ve halâda olmakta devam ediyorsa; bunun biricik vebali skolastik düşüncenin gelişme ortamı bulduğu Batı kilisenin omuzlarına aittir.

İşte özellikle XVIII. asırdan itibaren bilhassa görülen kilise antipatisini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Kiliseye tam bir düşmanlık
- 2- Kilisenin karanlık ve lânetlenmiş geçmişi
- 3- Cemiyet üzerinde kilise otoritesinin iflâsı
- 4- Rasyonalizmin karşısında perişan edilen Katolik imanı
- 5- Modern dünya'ya karşı iktidarsız bir Katolik Kilisesi.¹⁸

XVIII. yüzyıl dünyasının Batı kilisesine karşı takındığı bu tavırların XIX. yüzyılda da devamını bizzat Katolik kilisesi kendisi sağlamıştır. Bu tavrın devamını sağlayan belli başlı üç önemli karar vardır:

1- Papa IX.Pie 1864'de zamanın hatalarını açıklar ve kilisenin bunlarla uzlaşamayacağını bildirir.

2- 1869'da toplanan I. Vatikan Konsili Katolik kilisesinin başı olan Papanın verdiği kararlarda ve icraatında yanılmaz, hata etmez olduğunu kabul eder.

3- Nihayet 1907'de Papa X.Pie yeniden Modernizmi kınar.¹⁹

XI. yüzyılda Şark kilisesi olarak İstanbul kilisesinden ayrılan Katolik hıristiyanlığın kaderi, böylece XX. yüzyıla kadar gelmiştir. Ashında XVI. yüzyılda başlatılan Karşı-Reform hareketinin Katolik

17 A.Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İst. 1969, s. 477-500.

18 Bk.Hıristiyan İlahiyatı, s. 20.

19 a.g.e., s. 20.

hıristiyanlık bünyesinde bir devamından başka bir şey olmayan II. Vatikan Konsili (1962-1965) yine de bir uyanışı ve Katolik bünyedeki çağdaş problemler karşısında hissedilen derin nefis muhasebesini haber vermektedir.²⁰ Bu açıdan bu konsil, Batı hıristiyanlık tarihinin en büyük devrimidir. Papa VI. Paul'un eseri olan bu konsil, XX. yüzyıl toplumu ile daha içiçe, olmayı hedef almış ve Katolik ruhunu içine kapamalıktan kurtarmıştır. Bu Konsil'de varılan neticelerden en önemlisi kurulmuş olan üç yeni sekreteryadır. Bu sekreteryalar:

1- Hıristiyanlar Birliği Sekreteryası

2- Hıristiyan olmayanlar Sekreteryası

3- İnanmayanlar Sekreteryasıdır.²¹ Ayrıca iki önemli teşkilat daha vardır: Bunlardan biri, Lâikler Konseyidir. Diğeri, Adalet ve Sulh Komisyonudur.²²

İlk sekreteryaya (Hıristiyanlar Birliği Sekreteryası) dünya hıristiyanlarını birleştirmeye yönelik faaliyetleri yürütmektedir. Bu vesile ile 18-25 Ocak hıristiyanları birleştirme haftası ilân edilmiştir. Bunun için "Ayrılık duvarları göklere kadar yükselmeyecektir şeklinde" sloganlar yazılmış ve bu uğurda faaliyet gösterilmiştir. II. Vatikan Konsilinde meydana getirilen bu sekreteryanın hedefe ulaşması için II. Vatikan Konsilinin teşkilini sağlayan VI. Paul derhal faaliyete geçmiş 1964'de Kudüs'te VI. Paul İstanbul Patriği Athenagoras'la buluşmuş ve 25 Temmuz 1967'de İstanbuldaki Ortodoks Fener Patrikhanesi Patriği Athenagoras'u ziyaret etmiş ve Athenagoras'da 26 Ekim 1967'de Roma Vatikan kilisesinin başı olan VI. Paul'u ziyaret etmiştir.

İşte bu "iyi niyet diyalogları", 1054 aforozunun kalkmasına ve bölünmez kilisenin" su yüzüne çıkmasına özen gösteren orijinal teolojik diyalogların, başlamasına imkan vermiştir. Yine 24 Mart 1966'da İngiltere Anglikan kilisesinin başı Dr. Michael Ramsey, aynı amaçla Romayı ziyaret etmiştir.²³ Hıristiyan birliğini sağlama hedefi, VI. Paul'le bitmemiş, ondan sonra gelen II. Jean-Paul 28 Kasım 1979'da saat 13'de Ankara'ya gelmiş 29 Kasım'da İstanbul Fener Patriği

20 Krş. Histoire des Conciles, s. 139-166; Rene Metz, Histoire des Conciles, Paris, 1968, s. 79-123; Les Actes du Concile Vatican II. (Textes Intégraux) Paris, 1966. (Bu eserde II. Vatikan konsilinin bütün metinleri vardır).

21 Bk. Charles pichon, Le Vatican, (Fayard), Paris 1968, s. 457-477.

22 a.g.e., s. 479-483.

23 Mgr. poupard, Connaissance du Vatican, Paris, 1967, s. 164-147.

24 Bu konuda geniş bilgi için Bk. La Documentation catholique-Numero 1776.16 Aralık 1979.

I. Dimitriosu ziyaret etmiştir. Fener patrikhanesinde müşterek ayine iştirak eden II. Jean-Paul, Katolik dünya ile Ortodoks dünya arasında buzların çözülmesi için dua etmiştir. Papa II. Jean-Paul'un Türkiye'de yaptığı bu seyahat Batı basınında çok büyük bir yer işgal etmiştir.²⁴ II. Jean-Paul'un ziyaretine 28 Haziran 1982'de Kadıköy Metropoliti Meliton başkanlığında bir heyet I. Dimitriosu temsilen Vatikan'a giderek karşılık vermiştir.²⁵

İkinci Sekreteryaya'da (Hıristiyan olmayanlar Sekreteryası)dır. II. Vatikan konsilinde Papa VI. Paul tarafından ihdas edilmiştir. Bu Sekreteryanın hedefi, Hıristiyanlarla diğer din mensuplarını bir arada sulh içinde yaşatmak ve hıristiyan dışı dinlerle dialog kurmaktır. Bu sekreteryaya'da Vatikanda bulunmaktadır. (Ospizio Santa Marta). Bu sekreteryanın hedefleri 1967 yılında neşredilen (Vers la rencontre des religions, suggestions pour le dialogue-Vatikan, 1967, I. 50) adlı bir risalede açıklanmıştır.²⁶

Bu sekreteryaya özellikle yaşayan dünya dinlerini hedef almıştır. Böylece, İslâmiyet, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Taoizm, Jainizm, Zerdüştlük gibi dinlerin, Hıristiyanlık karşısındaki tutumları, çağdaş politika ve Sosyo-Kültürel zaviyeden oldukça önemlidir. Özellikle, İslâmiyet'in, Budizmin, Yahudiliğin, Hinduizmin hıristiyanlığa karşı takındıkları tavır, doğrudan doğruya bu sekreteryayı ilgilendirmektedir. Bilhassa bu sekreteryaya'nın İslâm-la olan alakası oldukça canlıdır. Bunun için sık sık İslamo-christiano seminerleri yapılmakta ve yine bu sekreteryaya tarafından Vatikan'da bir kaç dilde neşredilen İslamo-Christiana isimli bir dergi çıkarılmaktadır.²⁷

Üçüncü Sekreteryaya'da (İnanmayanlar Sekreteryası) Papa VI. Paul tarafından 7 Nisan 1965'de kurulmuştur. Bu sekreteryanın hedefi, "İnançsız insanlarla" meşgul olmaktır. Bu Sekreteryanın kuruluş gayesi 12 Nisan 1965'de Radio-Vatikan'da şöyle belirtiliyordu: "Bu yeni teşkilat, inançsızlara karşı değil, bilakis inançsızlarla dialog için kurulmuştur."

Bu amaçla bu sekreteryaya, Atheizmi (Allah'a inanmama) derinden inceleyerek, bu sahada işbirliğini kabul eden inanmayan insanlarla ilmi tartışmalara girmektedir.²⁸

25 Bk. La Documentation Catholique, Paris, 1982, s. 711.

26 Connaissance du Vatican, Paris 1967, s. 150.

27 Bu konuda geniş bilgi için Bk: Initiation a la pratique de la theologie introduction, (Le christianisme vu par l'islam par muhammed telbi) Paris, 1982, s. 423-443.

28 Bk. Connaissance du Vatican, s. 152.

Görüldüğü gibi bu üç sekreteryaya Roma Katolik kilisesinin çağdaş problemlere açılmasının bir alâmeti olarak görülmektedir. Diğer yandan papa II. Jean-Paul, bugün dünyada en aktif politikacılardan daha aktif bir faaliyet içinde bulunmaktadır. Vatikan sitesinin devlet başkanı olan papa II. Jean-Paul, Dünya Sûlhu için, II. Vatikan konsilinin oluşturduğu Adalet ve Sulh Komisyonu paralelinde bıkmadan usanmadan faaliyet göstermektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerine yaptığı seyahatlerle, dünyanın kritik merkezlerinde ceryan eden en tehlikeli olaylara yönelik mesajlarıyla, anavatanı olan Polonya'daki inkâr edilmez nüfuzuyla Katolik dünyanın başı olan papa II. Jean-Paul, selefi VI. Paul'un izinden giderek, Katolik kilisesine ve dolayısıyla hıristiyanlığa çağdaş dünyada, yeniden bir nüfuz kazandırmak yolunda görülmektedir. Böylece temsil ettiği aziz petrus'un (pierre) misyon görevini, üzerinde taşıdığı manevi otorite ile birlikte hıristiyan dünyasını özellikle 600 milyonluk Katolik dünya'yı dinamik bir yapı içinde tutmayı başarmış görünüyor.

Netice olarak denilebilirki Roma Katolik hıristiyanlığı, XX. yüzyılın son çeyreğinde, mazideki günahlarını yeniden gözden geçirme imkanını bularak kendini kısmen de olsa yenilemesini bilmiş, çağdaş insanın problemlerini çözmeye en azından onun üzerinde kafa yormaya yönelerek ortaçağ Skolastiğinden kendini kurtarmış ve böylece de yüzyılları içine alan "içe kapanıklıktan" kendini sıyrmasını bilmiştir. Ancak bütün bu parlak tezahürata rağmen, Katolik Dünyanın teolojik doktrinleri, çağdaş insanın kafasındaki düğümleri çözmeye yeteneğinde görülüyor. Bizzat Katolik imanından kaynaklanan bu düğümler, ne hazindir ki gittikçe dine karşı biganeleşen Batı insanını, özellikle batı entellektüellerini ya Ateist olmaya ya da dinsiz olmaya sevketmektedir. Bunun için bir defa daha tekrar ediyoruz ki Katolikliğin çağdaş problemi, teolojik olmakta devam etmektedir.

Roma Katolik hıristiyanlığının tarihi seyrini, bir kuş bakışı ile böylece çağdaş dünyaya kadar getirdikten sonra, şimdi de "ortodoks hıristiyanlığın" tarihi gelişimini kısaca belirtmekte yarar vardır.

Hıristiyan doğu ile batı arasındaki ayrılık, gerçekte XI. asırdan XIII. asra kadar devam eden, uzun bir tarihi seyir takip eder. Aslında XI. asra gelinceye dek İstanbul kilisesi ile yani Bizans kilisesi ile Roma kilisesi arasında yer yer ihtilaflar olmuş, kırılmalar vuku bulmuş, ancak nihai bölünme meydana gelmemiştir. Bunun için Roma Katolik kilisesi ile Rum Ortodoks kilisesi olan İstanbul kilisesi ilk yedi genel konsilin kararlarına müştereken tabi olmuşlardı...

Ancak tasvir kırıcı devrede (711-843) vukubulan olaylardan ve özellikle Batı İmparatorluğunun teşekküllerinden sonra, iki kilise merkezi arasındaki ilişkiler yeni bir gelişme devresine girmişti. 25 Aralık 858'de patriklik tahtına oturan Photius, Roma ile mücadeleyi önceleri ne arzulamış ne de belirlemişti. Onun patriklik makamını işgâl ettiği sırada, Romada papalık makamını I. Nikolaus işgâl ediyordu. I. Nikolaus'un hedefi, Romanın cihanşumûllüğünü daha da sağlamlaştırmaktı. Papa en yüksek hakim sıfatıyla, Bizans kilisesi içindeki ihtilaflara (tasvir lehindeki cereyanlar) müdahale ederek İgnatios tarafını tutmuştu (bir önceki patrik) Photius'un patrikliğe geçişinin kilise kanunlarına uygun olmayan şekline işaret ederek, photius'u tanımaktan istinkaf etti. Neticede Lâteran kilisesinde topladığı bir synodda İstanbul konsili kararlarının zıddı bir karar aldırıp photius'u azledilmiş ilan etti. (M.863)²⁹ Böylece papa, düşmanın kudretini küçümsemişti. Photius mücadeleyi kabul etmiş, Romanın evrensellik mücadelesine, Bizans kilisesinin bağımsızlığı için papa ile mücadeleye girişmişti. Ona göre Bizans Kilisesinin başı Roma değil, İstanbul Patrikliği idi. Böylece yüzyılları içine alan bir seyir içinde İstanbul Patrikliği kudretini ve itibarını temellendirmiş, itizal doktrinleri ile giriştiği iç mücadeleleri zaferle kapatmıştır.

Ancak şimdi Roma ile İstanbul arasındaki ihtilâf doruk noktasına ulaşmıştı. Roma'nın düşmanı sıfatıyla Photius, sadece Bizans Kilisesinin bağımsızlığının değil, Bizans devletinin en hayati çıkarlarının savunucusu, sembolü haline geldi. Bu devirde imparator III. Mikhail, papaya, Bizanslılığın bağımsızlık ve üstünlüğünü emsalsiz bir gururla ifade eden bir mektup gönderdi. Bu mektubunda Bizans imparatoru, ultimatom mahiyetinde, papalığın photius aleyhinde vermiş olduğu azl kararının geri alınmasını talep ve Roma'nın bütün hristiyan kilisesi üzerindeki üstünlük iddiasını da en sert bir ifade ile reddediyordu. Patrik Photius ise bir adım daha ileri gitmişti. Liturji ve kilise disiplini bakımından Roma Kilisesini hatalar yapmakla suçlayarak; Kutsal Ruh'un Babadan oğula intikali hakkındaki (ex patre Filioque) batı doktrinine hücum etmişti.

867 yılında Bizans imparatoru başkanlığında İstanbul'da toplanan bir synod, papa I. Nikolaus'u aforoz etmiş ve Kutsal Ruh hakkındaki Roma doktrinini sapıklık olarak mahkum ederek; Roma kilisesinin Bizans kilisesine müdahalesini kanun dışı ilân etmişti. Neticede patrik, Roma kilisesinin ortodoksluktan ayrılan öğretisi ve âdetlerini, özellikle Filioque meselesini tafsilatlı olarak münakaşaya vaz ederek en kesin şekilde mahkum eden bir beyannameyi doğu patriklerine göndermiştir.

Roma-İstanbul mücadelesinin son haddine ulaşıldığı bu anda, Bizans'da bir saray ihtilâli vukubuldü. Bu olay, III. Mikhalin 23 Eylül 867 yılında I. Basileios tarafından öldürülmesiyle sonuçlandı. I. Basileios, photios'u hapsedirerek, İgnatios'u patriklik tahtına geri getirdi. (23 Kasım 867) Böylece Roma ile bağlantı yeniden kurulmuş oldu. Neticede papa II. Hadrianusun legat (Delege)larının huzurunda 869/870'de İstanbulda, Roma kilisesinin 8. ökümenik Konsil saydığı ve photios'u aforoz eden bir konsil toplandı...

Bu kısa birleşmeden sonra IX. Konstantinos'un saltanatının sonunda dünya çapında hadise olan iki kilisesinin ayrılması kendini gösterdi. Daha önceki yüzyıllarda iki kilise arasında vukubulan ihtilaf olaylarından sonra, Roma ile İstanbul kiliseleri arasındaki kopma, bir zaman olayı haline gelmişti. "Doğu ve Batıda gelişme yolları öylesine birbirinden ayrı, iki dünya merkezi arasındaki birbirine yabancılaşma ve hayatın türlü sahalarında biriken tezatlar öylesine büyük ve derin idi ki, iki taraf arasında fikri ve dini bir birlik hayali uzun müddet devam edemezdi. Kilisenin birlik halinde cihanşumûllüğünü koruyabilmek için, yüzyıllardan beri siyasi ve kültürel anlamda birbirinden ayrılma gayreti içinde, bulunan hıristiyan dünyasında, gerekli hiçbir ön şart mevcut değildi."

İki kilise arasında belli başlı dikkat çeken ihtilaf konularını, kutsal ruhun, ikili ruhun, Roma'nın sabbat orucu (Cumartesi orucu) ve papazların evlenme yasağı, Bizans kilisesindeki kutsal akşam Taamında mayalı, Roma kilisesinde ise mayasız ekmek kullanılması gibi meseleler teşkil ediyordu.

İki kilise arasında gittikçe zirveleşen ayrılığın dramatik sonunu, Kardinal Umberto'nun başkanlığında Roma'dan gelen heyetin 16 Temmuz 1054'de Ayasofya kilisesinin mihrabına Kerullarios ile en itibarlı fikir arkadaşlarını aforoz eden bir Bulla (yazılı belge) bırakması noktalamıştır. Böylece Bizans imparatorunun Roma lehine yaktığı yeşil ışığı Roma katolik kilisesi böylece değerlendirirken; İstanbul patriği de boş durmuyor, İstanbul kilisesi ve halkın sempatisine dayanarak mütereddit Bizans imparatorunu Roma aleyhine çevirmeye muvaffak oluyor. Neticede Bizans imparatorunun gölgesinde, göz göze, dış dış kaidesine uygun olarak, Roma legat'larını aforoz eden bir konsil toplama'yı başarıyor. Böylece 1054 yılı, iki kilisenin birbirini aforoz etmesiyle şimdiye kadar alışılan tefrikanın aksine, Roma ile Bizans kiliseleri kesin olarak, birbirinden kopuyor.³⁰

30 G.Ostrogorky, Bizans Devleti Tarihi, s. 312; H.C. Wells, Kısı Dünya Tarihi, s. 198.

İşte iki kilise arasındaki bu kopmanın bir daha hiç telafi edilememiş olması, 1054 olaylarına, İstanbul Roma münasebetleri tarihi içinde özel bir yer tanınmasını sağlamıştır.

Doğu Batı kiliseleri arasındaki ayrılığın ikinci nirengi noktasını 1204'teki dördüncü Haçlı Seferleri belirgin hale getirir. Bu Haçlı Seferinde Batı, İstanbul üzerine saldırmış, onu iğrenç ve tahripkâr çılgınlığı içinde yakıp yıkmıştır. Neticede İkonlar parçalanmış, kutsal çanaklar kırılmış, rahipler asılmış kiliseler kirletilmiş, patriğin tahtı üzerinde fa-hişeler şarkı söylemiştir.³¹

İşte böylece başlangıç tarihi olarak M.S.395 yılı gösterilen Bizans İmparatorluğunun kilise yapısı, bu iki önemli tarihle Batı'dan kopmuştur.

1054 tarihine kadar zaman zaman beliren ayrılıklar, iki kilise arasındaki dramatik ayrılığın sonucu tam olarak getirememiş, ancak 1054 tarihi bu acı kopuşu damgalamıştır. Bunun için gerçek Bizans deyince, ilk bin yılın sonu ile İstanbulun Türkler tarafından fethiyle tamamlanan 400 yıllık bir tarih akla gelmektedir. Gerçek Bizans bu 4 asırlık zamandır.

Böylece zaman akışı içinde Kadıköy konsiline bağlı olmayanların ayrılması,³² Yakın Doğunun İslâmlaşması, Batının uzaklaşması, eski Bizans olan İstanbulu gitgide "Doğru doktrin ve doğru tapınma" gibi çift anlamlı "ortodokslukla" belirginleşen hıristiyanlığın, tanınmış merkezi haline getirmiştir. Askeri ve politik etkenlerinde tesiriyle git-tikçe içine kapanan Bizans kilisesi bu içe bakış tecrübesiyle derin bir tefekkür hayatına sahip olacaktır.³³

Özellikle keşişlerle canlandırıldığı kabul edilen Bizans kilisesi, geçirdiği sayısız krizlerde gösterdiği sarsılmaz mukavemetiyle, çok derin bir manevi iklime kavuşmuş ve kendini bu iklimde canlı tutmasını bilmiştir. Elbette bunu, manevi bağımsızlığını en sert şekilde savunurken maddi iktidardan vazgeçmiş ve antik humanizmin periyodik kaynaklar tanıdığı serapa lâik bir üniversitede, kazandığı istikrarını bile, devltee

31 Krş. Hıristiyan İlähiyatı, s. 55.

32 Bu kiliseleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Ya'kubi Kilisesi

2- Kıpti Kilisesi

3- Ermeni Kilisesi

4- Habesistan Kilisesi

5- Güney Hindistan Kilisesi

33 Krş. Hıristiyan İlähiyatı, s.54.

terketmiştir. Bilhassa ATHOS³⁴ adası (Meryem Bahçesi.) ortodoksluğun manevi bir merkezi haline gelmiştir. X. asırdan itibaren Athonite zahitliği, ortodoks dünyanın mensuplarından aldığı talebelerle, bir dini hizmet birliği sağlamıştır. Ayrıca Ortodoks tefekküre canlılık kazandıran ilk hareket de burada yetişen kişilerce sağlanmıştır. Biri 1300, diğeri 1800 yıllarında görülen bu cereyanlar, ortodoksluğa yeni bir tutunma gücü kazandırmıştır. Bunlardan birincisi Palamas'ın manevi tecrübe doktrini, diğeri ise aziz Nicodeme'in philocalie'sidir.

Bizans adı verilen bu devri, belli başlı üç önemli hareket belirler:

- 1- Batıdan tam uzaklaşma
- 2- Misyonerlik faaliyetleri
- 3- Teolojik derinleşme³⁵

Bilhassa "teolojik derinleşme" ortodoksluk açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. XIV. asırda Poustinniki (çöl hareketi), kuzeydeki ormanda ilk zahitlerin macerasının yerini değiştirmişti. Bu macera, çok geniş bir sosyal ve kültürel gayretin ve politik bir sulh çabasının içinde Serge de Radonege³⁶ tarafından geliştirilmiştir. Saint Serge'in izinde, özellikle Roublev ve onun ekolü içinde ikon sanatının, aydınlık ve tamamıyla transfiguratif (yüzün nurlanması) bir sanat anlayışı içinde geliştiği müşahade edilmiştir.

Batıda uzun zaman, Bizansa has kısır teolojik kavgalar olarak gösterilen bu devrin teolojik verimliliği, yavaş yavaş anlaşılmıştır. Bunun için Bizans dünyevi yönden çökerken bile, ortodoksluk dünyasına ışık saçmıştır.³⁷ Bu ışık, batının rasyonel ışığından ayrı olan Tabor dağı ışığıdır. Bu ışık, veçhesi değişmiş İsa'nın saçtığı ışıktır. Bu düşünce, 1351'de İstanbulda toplanan konsilde palamite sentezi adıyla doruk noktasına ulaştırılmıştır. Bu konsilde palamite sentezi adı ile "cevherin

34 ATHOS: Yunanistan'ın kuzeyinde 60 Km. uzunluğunda 10 Km. genişliğinde sonu Athos dağı ile biten küçük bir adadır. Sadece erkeklerden oluşan bu murakebe merkezi, adeta bir zahitler cumhuriyetidir. Orada üç türlü manastır hayatı vardır.

1- İdiyotik manastırları: keşiş burada, özel hayatını yaşar. Belli başlı ayinlere iştirak eder,

2- Cenobitler manastırı: itaata çok önem verir, uzun ayinler burada dikkati çeker.

3 Hesyehaste manastırı: Belli bir müridin etrafında toplanan keşişler grubudur. Bu konuda geniş bilgi için Bk. L'Athoset le monachisme ortodoks 'in' noctacts" Paris, 1960, J. Bies, mont Athos Paris, 1963 Hristiyan İlahiyatı Konya 1983.

35 Hristiyan İlahiyatı, s. 55.

36 Bk.P.Kovalevski, Saint Serge et la spiritualite Russe, Paris 1959.

37 Hristiyan İlahiyatı, s. 58.

ve enerjilerin "Ayniyet-Tefriki" düşüncesi geliştirilmiştir.³⁸ Ortodoks teolojisinin seyri içinde XV. asırdan XVIII. asra kadarki devreye ortodoks ortaçağı adı verilmektedir. Bu devrede ortodoksluğu bir yandan Osmanlı hakimiyeti, diğer yandan Moskova Rusyasının muhafazakar temayülü, "kapalı cemiyet" haline sokmuştur. Bu içe kapanma devresinde ortodoksluk, büyük tarihi günahı olan "Dini Milliyetçiliğe" kendini kaptırmıştır. Osmanlı padişahı tarafından ortodoks cemaatin hukuken sorumlu lideri olarak İstanbul patriği kabul edilmiştir. Bu sorumluluk içinde patriklik, slavların ve Arap hristiyanların aleyhine Helenizmi beslemiştir.

Diğer yandan Osmanlı hakimiyeti ile siyasi egemenliğini kaybeden İstanbuldan sonra Moskova ortodoksluğu yeni bir sevdaya kendini kaptırmıştı. Bu "üçüncü Roma" ve "üçüncü imparatorluk" ütopyasıydı. Elbette Moskova'nın bu tutumu ortodoks birliği derinden zedelemiş ve Karşı-Reformla güçlenmiş olan Katolikliğin saldırıları karşısında muzdarip olan ortodoksluğu daha da perişan etmiştir.

Ancak XVIII. ve XIX. asrın döneminde sessizlerin (*silencieux*) yeni bir müdahalesi ile ortodoks kilisesinde yeni bir canlanma görülmüştür. Neşredilen Bizans metinleri ile birçok Batılı, ortodoksluğu cazip bulmuştur. Nihayet, 1782'de Venedikte yayımlanan, zahitlik ilahiyatının abidevi ontolojisi olan "philocalie" aziz Nicodeme tarafından meydana getirilmiştir. Athos zahitliğinden feyz almış olan Ukraynalı Polissie Velitchkovsky "philocalie"yi Slavcaya çevirmiş. Böylece XIX. asır Rusyasında hristiyan ilahiyatını yenileştirecek manevi bir topluluğu oluşturmuştur. Neticede bu yenilik, tüm ortodoks ilahiyatı etkilemiş ve kültürlü zümre ile, kilise arasındaki uçurumda böylece kapanmıştır.³⁹

Bu arada ortodoksluğun kaderinde yeni değişmelere neden olacak olan olaylar meydana gelmiştir; Balkanlarda milli ortodoks kiliseleri teşekkül etmiş, Yunan kilisesi, Sırp kilisesi, Yugoslav kilisesi, Bulgar kilisesi böylece ortaya çıkmıştır.

Lâik aydınlarla iç içe olan Rus kilisesi, güçlenmiş ve rejimin etkisinden kiliseyi kurtarma çabalarına hızla devam etmiştir. Bunun için 1917-1918'de çok sayıda lâik ve rahip delegelerin bir araya geldiği, Moskova konsilini toplamıştır. Bu konsilde Moskova patrikliği gözden geçirilmiş, kilise hayatı yeniden tanzim edilmiştir. Ne var ki Rus Komünist ihtilâli, Rus ortodoksluğunun beynine balyoz gibi inmiştir. 1922

38 a.g.e., s. 58.

39 Hristiyan İlahiyatı, s. 61.

yılına kadar devam eden ürpertici zulümleri, sonra aydın kadronun ülkeden kovulması takip etmiş, 1929'dan sonrada herşey kilisenin yıkılmasına yönelik olmuştur. Ancak ne var ki patlayan ikinci dünya savaşı kilise lehinde bir havanın yaratılmasını sağlamıştır. Böylece kilise, Rus halkının moralini düzelterek bir müessese olarak ayın hakkını yeniden elde etmiş ve Sovyet cemiyeti içinde yeniden mütevazi yerini almıştır.

İkinci dünya savaşının akabinde, savaş esnasında kazandığı itibarı devam ettiren Rus ortodoks kilisesi 1943'den 1959'a kadar kısmi bir sulh içinde hayatını devam ettirmiştir. Modus Vivendi denilen bu geçici uzlaşma dönemi, Komünist partisinin din düşmanlığına devam etmesi, devletin din hürriyetine saygı göstermesi bu arada kiliseninde bu hürriyetten kısmen istifade etmesi şeklinde ifade edilebilir.

Fakat 1959'a doğru 45 milyona varan hristiyan unsuru, Komünist şefleri rahatsız etmeye başlamış ve yeni bir taktikle bu potansiyeli zayıflatma çarelerine baş vurmaya yönelmiştir. Böylece din düşmanlığı daha da şiddetlenerek bütün dinler için ve özellikle Rus ortodoks kilisesi etrafında kenetlenen Hristiyan camia için beş yıl devam edecek olan bir zulüm devresi başlamıştır. Bu zulüm, 1961'de Rus ortodoks kilisesini, statükosunu değiştirmeye götürmüştür. Neticede 15000 kilise yıkılmış, 60 manastır ve 5 papaz mektebi kapatılmıştır.⁴⁰

Beş yıl gibi bir zaman devam eden bu baskı, Kuruşçev'den sonra kısmen gevşemiştir. 1945-1969 arası patriklik makamını işgal eden patrik Alexis'in ölümü üzerine birçok kişi artık Rus ortodoks patrikliğinin ortadan kalkacağını beklemişti. Ancak onsekiz aylık bir beklemeden sonra, yeni patrik Pimen'i seçen ve pentekot günü onu tahta oturtan bir konsilin toplanmasına, Komünist rejim izin vermiştir. Böylece bu konsil, 31 Mayıs-3 Haziran 1975 arası Trinite Saint-Serge manastırında toplanmıştır.⁴¹

Bugün Rus ortodoks kilisesi şefi Pimen, zaman zaman siyasi ve askeri beyanatlar vermektedir. Pektabii ki bu beyanatlar tamamen komünist şeflerin istediği istikamettedir. Ashında bu, Katolik dünyanın daha doğrusu demokratik hristiyan dünyanın şefi olarak papanın karşısına ortodoks dünyayı temsilen Rus ortodoksluğunun şefini çıkartma gayreti içinde yürütülmektedir. Vatikandaki papa dünyayı sulha davet ederken; Rus ortodoks şefi Pimen de, politbüro şeflerinin arzusuna göre "silahsızlanma" konferanslarına çağrıda bulunmaktadır. Kısaca dene-

40 Olivier Clement, Hristiyan İlahiyatı, s. 76.

41 a.g.e., s. 77.

bilirki Rus ortodoksluğu artık politbüronun kontrolünde Rus menfaatleri için faaliyet göstermektedir.

Burada Arap dünyasındaki ortodoksluğun bugün, fiilen yöneticisi olan Antakya ortodoks patrikliğinden de kısaca bahsetmekte yarar vardır. Antakya ortodoks patrikliği, 800.000'i Suriyede, 400.000 Lübnanda, 15000'i Irakta ve 800.000 inide dünyanın muhtelif yerlerine dağılmış muntesipleriyle aşağı yukarı iki milyon kişiye sahiptir. Bugün Antakya ortodoks patrikliğinin başında 2 Haziran 1979 da seçilen patrik Ignace IV. Hazim vardır. 1920'de Suriyede doğan bu zat, papazlık rütbesini elde etmeden önce yakın doğuda ortodoks gençlik hareketinin teşekkülünü sağlayanların en önde gelenlerinden biridir.⁴² I. İstanbul konsili (M.381), Antakya kilisesine, doğru kiliseleri içinde üçüncü sırayı vermiştir. (Roma-İstanbul-Antakya) Bu kilise Arap dünyasının da (Bizansa özü) ayiniyle meşhurdur.

İşte Antakya ortodoks kilisesinin bu tarihi değeri, onun bugün fiilen iki milyona yakın insan üzerinde tesir icra etmesine neden olmaktadır. Özellikle 1940 lardan beri, faaliyet gösteren "ortodoks gençlik hareketi" Arap ortodoksluğu için bir dinamizm sağlamıştır. Esasda seraba lâik ve profetik olan bu hareket, daha çok manastır hayatını canlandırmış ve 1970 lerde Balamand da çok önemli bir ilahiyat okulu açmıştır.

Yine ortodoks dünyaya yeni bir teoloji hazırlayan iki piskoposda bu bölge ortodoksluğuna ait bulunmaktadır.

Bunlardan biri Lübnan Metropoliti Hazim'dir. Bu teoloji daha çok Semitik, liturjik, kitabî bir teolojidir. Bu teoloji sadece manastırda değil, aynı zamanda savaş alanlarında da yaşanabilmektedir.

Antakya ortodoks kilisesi, Moskova ortodoks patrikliği ile aşağı yukarı yüzyıllık bir ilişki içindedir. Son senelerde daha da aktifleşen Antakya patrikliği ve onun dinamik patriği bu aktif faaliyetini, yaptığı gezilerle bizzat ispat etmektedir. Bu vesile ile 13 Mayıs 1983 günü patrik Ignace IV. Hazim, altı piskopos ve iki baş rahiple Vatikana bir seyahat yapmış ve papa II. Jean Paul tarafından kabul edilmişlerdir. Antakya patriği buradan Cenevre'deki "Kiliseler Genel Konseyine" gitmiş, daha sonra da Londrada Cantorbury Başpiskoposunu ziyaret ederek Parise dönmüştür. Fransız Reiscumhuru tarafından kabul edilen patrik, "Sorbonne'da ve "Institut Catholique" de konferans vermiş ve 5 Haziranda Notre-Dame da Kardinal Lustiger ile birlikte ayine başkanlık

42 Krş. La Documentation Catholique, 19 Juin 1983, s. 601.

etmiştir. Daha sonra da Paristeki ortodoks Saint-Serge İlahiyat Enstitüsünü ziyaret etmiştir.⁴³

Ortodoks Rum cemaatının bağlı olduğu İstanbul Fener Patrikhanesine gelince, Bizans kilisesinin yani Doğu Roma'nın dini merkezi olan bu kilise bugün Lâik Türkiye Cumhuriyetinin anayasasındaki din hürriyetinin himayesi altında rahat rahat faaliyetine devam etmektedir. Balkan devletlerindeki Komünist rejim altında inleyen bağımsız ortodoks kiliseleri yanında, İstanbul ortodoks fener patrikhanesi, tam bir hürriyet havası içinde bulunmaktadır. En kritik dönemlerde bile Türk Hükümeti ve Türk Halkı ortodoks hristiyanlığın bu merkezine baskı yapmamıştır. Kıbrıs krizi ile Rum ortodoks cemaatın Türkiyedeki yaşayışına baskı yapıldığı şeklindeki Batıda çıkan birtakım yayımlar, bu konuda gerçeği saptırmaktadırlar.⁴⁴

Tarihi imtiyazını her halükârda unutmayan Fener patrikliği, ortodoksluğun kaderiyle daima yakından meşgul olmuştur. Özellikle patrik I. Athenagoras (1950)den beri' ortodoksluğa büyük bir maneviyat gücü vermiştir. Kilise evrenselliği ve birliğini gözetmekle yükümlü olan İstanbul ortodoks patrikliği, ortodoks ların dağılmasına karşı özel kaygısını belirtmek zorunda kalmıştır. O bunun üzerine Rum dağılması üzerinde hukuki velâiyetini ilân etmiştir. Bugün o, merkezi pariste Daru caddesinde olan "çok milletli bir başpiskoposluğa" sahiptir. Bu piskoposluk fransadaki her milletten olan ortodoksları, bir araya getirmektedir. Böylece yine Athenagoras'ın gayretleriyle geçmiş senelerde Amerika da, ortodoks piskoposları bir araya getiren bir konferans tertip edilmiştir. Bu konferansta genel patrik, daha çok Amerikadaki Rum unsuruna dayanmış, bundan rahatsız olan Saint-Vladimir'in genç ilahiyatçıları, Moskova patrikliğine baş vurarak 1970'de Rus asıllı ortodoksları bir araya getiren Amerika bağımsız ortodoks kilisesinin teşekkülünü sağlamışlardır.⁴⁵

Ashında ortodoksluk, göçler sayesinde bugün, Brezilya'ya, Arjantin'e kadar yayılmıştır.

Rus komünist ihtilalinin ve ikinci dünya harbinin sonunda gerçekleşen iki Rus göçü neticesinde bugün, Batı yarımküresinde beş milyon-

43 Krş. Antakya patriği İgnace IV. Hazim'in Vatikan'daki konuşması ve papa II. Jean Paul'un bu vesile ile yaptığı konuşmalar için: La Documentation Catholique No: 1854, 19 Juin 1983 s. 601.

44 Krş. Olivier Cleement, Hristiyan İlahiyatı, Türk.Çev.Doç.Dr.Mehmet Aydın Konya, 1983, s. 78.

45 Bk.Hristiyan İlahiyatı s. 81.

luk bir ortodoks cemaati toplanmıştır. XIX. asrın başından itibaren Batı Avrupada, özellikle Marseille'de bir Rum kolonisi teşekkül etmeye başlamıştır. Yine Londradaki Kıbrıslılarla, Almanyadaki, Belçikadaki Rum işçilerle, Fransada çok sayıda bulunan Sırphlarla ortodoks göç hareketi, durmadan devam etmektedir. Bugün sadece fransada doğumdan sonra vaftiz edilen 100.000 civarında ortodoks fransız vatandaşının varlığı tesbit edilmiştir.⁴⁶ Gerçekte ortodokslar, buldukları her yerde o ülkenin vatandaşı olmuşlar ve sessizce çoğalmışlardır. Bilhassa parlak bir entellektüel kadroyu ihtiva eden Rus göçü, ortodoksluğun derinleşmesi için hudutsuz bir rol oynamıştır. İşte elit kadro pariste Saint-Serge İlahiyat Enstitüsünü kurmuştur.⁴⁷ İşte bu göçler sayesinde ki bugün ortodoksluğun İlahiyatçıları arasında, fransız, ingiliz, alman, isviçre ve amerikan asıllı birçok ilahiyatçı vardır. Böylece Diaspora, ortodoksluğun, evrensel tecrübeye sahip olduğu bir karşılaşma, bir mübadele, bir şuurlanma yeri olarak görülür.

Ortodoks ilahiyata gelince, bu ilahiyat daha çok Rus ortodoks düşüncesi tarafından uzun müddet canlı tutulmuştur. Bunun için son derece bir yenilikle peygamberlere has güçlü bir cereyan, önce "Rus dini felsefesi" olarak dikkat çekmiştir. Bu cereyanın en büyük temsilcisi olan Nicolas Berdiaeff, 1948'de Clamart'da ölmesine rağmen, yinede onun düşüncesi, farklı sentezler içinde de olsa; zihinlerde yerleşmiştir. Bu din felsefesi, tarih ve kültürü yaratıcı bir tarzda ortaya koymak için, manevi tecrübeyi esas almıştır. Bu felsefenin teorisyenleri, üniversite camiasından değil, devrimcilik ortamında ateizme bağlı olan maceraperestlerdir. Böylece onların şahsında, kilise babaları ile modern dünyanın fikir babaları olan Marx, Nietzsche, Freud karşı karşıya gelmişlerdir. Meselâ Rozanov⁴⁸ cinsiyeti, temel bir dini tecrübe olarak incelemiştir. Boulgakov⁴⁹ ise ekonominin, tabiatı tahrip eden kan emici bir tavırla; tabiata saygı gösteren, onu güzelleştiren, onun değişimini hazırlayan Euharistik tavır arasında bir seçim yapacağını belirtmiştir. Berdiaeff'e göre gerçek yaratıcılık, Kutsal-Ruhtaki insanın yaratıcılığıdır. Burada ne Allahın insana, ne de insanın Allaha muhalefeti söz konusudur. Bu-

46 Krş., a.g.e., s. 79.

47 Paristeki belli başlı ortodoks merkezler şunlardır:

1- Institut de theologie orthodoxe-93. Rue de Crimee 75019-Paris

2- Le Messager orthodoxe, 91, Rue olivier de Serre 75015, Paris

3- Comite Interepiscopal orthodoxe en france, 7 Rue Georges-Bizet 75116. Paris

Bu konuda daha geniş bilgi için Bk.Guide des Religions, Paris 1981.

48 Krş.V.Rozanov, La face Sombre du christ, Paris, 1964.

49 Krş.S.Boulgakov, Du Verbe Incarne, Paris, 1943.

rada söz konusu olan, Tanrı-İnsan bütünlüğü içinde insanî gelişmede, insanı körlükten kurtarmaktır.⁵⁰

“Rus ortodoks dini felsefesinin” aşırı şekilde modernleşmesi, şüphesiz kaygı verici formüller, bir takım dengesizlikler, Gnostik veya çok liberal bir kilise ilmiyle dolu, bir takım desiseler olmadan, meydana gelmemiştir. Bundan dolayı, kilise babalarının ve Bizansın büyük geleneğine dönüş gerekli görülmüştür. Bir Athonite olan Basil Krivocheine ve genç Romen ilahiyatçısı Dimitru Staniloae palamite sentezinin önemini belirtirken ve bayan Mrryha Lot-Borodine, Yunan kilise babaları ve Bizans düşünürleri yanında “tanrılaştırma” yollarını serinkanlılıkla incelerken; 1940 yıllarında Georges Florovsky, Vladimir Lossky, ifratlara ve din felsefesinin kararsızlıklarına karşı saldırıyı sürdürmüşlerdir.

1950 yıllarında Florovsky tam bir kristoloji geliştirir. Lossky ise, oğul ve ruhu, sakrament ve Kehaneti birleştiren ilişkiye dikkati çeker. Nicolas Afanassieff, Saint-Serge’de evharistik bir kilise ilmi hazırlar.⁵¹

Ortodoks ilahiyatın çağdaş yankılarını burada sergilerken meşhur ortodoks geleneği olan silencieux (sessizler) geleneğini çağdaşlaştırmak için sarfedilen çabalardan da bahsetmek gerekecektir. Bu konuda Batı Avrupada sophrony⁵² nin, Mgr. Antoine Bloom’un⁵³ Lev Gillet⁵⁴ ve Elisabeth Behr-Sigel⁵⁵in çalışmalarını sayabiliriz.

Bugün ortodoks dünyada hakim olan yeni-kilise babaları teolojisi- dir. Bu teoloji birbirinden ayrı iki hareket noktası içinde kendini göstermiştir. Onlardan biri, kilise babalarına sadakatle dikkati çeker. Bu görünüm içinde de ortodoks bütünlüğü amaç edinmiştir. Diğeri ise gelenekten aldığı hızla çağdaş problemlere cevap bulmaya yönelmiştir. Böylece Bizans kristolojisi ve palamisme tarihçisi Jean Meyendorf New-york’da; Boris Bobinskoy pariste ortodoks sakrament ilahiyatının yenileyicileri olarak görünmektedirler.⁵⁶

Diğer akımlar ise, daha da ileri giderek, yeni kilise babalarının ve din felsefesinin muhalefetini aşmayı denemişlerdir. Bunun için Amerika- da Schemann, hayat sakramentinin ve maddiyat esrarının üzerinde

50 Bk.Hiristiyan İlahiyatı, s. 32.

51 a.g.e., s. 84.

52 Archimandrite Sonfony, the Undistorted image, Londres, 1958.

53 A.Bloom, Living prayec, Londres, 1966.

54 L.Gillet, Sur l’usage de la priere de Jesus, Bruxeller, 1952, presence du christ Bruxelles, 1962.

55 E.Behr-Sigel, la priere de Jesus, in Dieu vivant, No: 8 Paris, 1948.

56 Krş.Hiristiyan İlahiyatı, s. 84.

durmuştur. Fakat bu konuda esas çalışmayı Rus asıllı ilahiyatçı Paul Evdokimov yapmıştır. O, kilise babalarının sözlerini değil, nefeslerini yeniden bularak, geleneğe din filozoflarının bilhassa Berdiaeff'in sezgilerini dahil etmiştir. Onun felsefesine göre insanlık teslis'de birleşmeye davet edilmiştir. Kilisede haç işaretine varıncaya kadar herşey, bir yalvarmadır. Yine ona göre gerçek ilahiyat, güzelliğin takdis edilmesidir. İkon haline gelen yüz, Allahın yegâne isbatıdır.⁵⁷

Bugün çağdaş ortodoksluğun problemi teolojik olarak değil, müesese olarak görünmektedir. İlk bin yılın kilise geleneği içinde yenileşen ortodoks dini yapısı, daha çok zahidane çizgiler içinde kendini göstermiştir. Belki de bunda çok erkenden yabancı işgalleri altına girmesi büyük rol oynamıştır. Yani, siyasi aksiyonunu, imparatorluğunu yitirmenin öksüzlüğü içinde, kendini ruh dünyasında tatmine yönelen içine kapanık bir ortodoksluk ortaya çıkmıştır. Bu da onun teoloji ve tefekkür yönünden derinleşmesini sağlamıştır. Bunun için asırlardır kendini ayakta tutabilen bir tefekkür ve inanç sistemi vardır. Zaten eğer bu olmasaydı Vatikan teolojisinin kendine olan düşmanlığı karşısında çabucak yok olabilirdi. Onun için diyoruz ki ortodoks dünyanın problemi Katolik hristiyanlığın aksine teolojik değil, kurumsaldır. Yani kilise etrafında toplanan bir karakter arzeder.

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi, ortodoks dünyanın en eski kilisesi İstanbul ortodoks kilisesidir. Daha sonra Antakya, İskenderiyye, Kudüs kilisesi gelmektedir. Bunun için İstanbul patriği, ortodoks dünya ile ilgili problemlerinin tartışılması yeri olan Konsillerde, daima yanında Antakya-İskenderiyye, Kudüs patrikliklerinin olmasını istemiştir. Böylece İstanbul kilisesi, başta olmak üzere diğer önemli kiliseler üzerinde manevi otorite kurulmuş oluyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun zayıflaması, haliyle İstanbul ortodoks patrikliğinin de zayıflamasına yol açmıştır. Çünkü Balkan milletleri hürriyetlerine kavuştukça, İstanbul'dan kopuyorlar ve böylece İstanbul kilisesi, otoritesini gün geçtikçe kaydediyordu. Balkanlarda hürriyetlerine kavuşan milletler ise Rus kilisesinin ve Çarlığının desteğinde bağımsız kiliselere dönüşüyordu. Neticede birbirine muhalif iki kiliseye ulaşılmıştır. Bunlardan biri, gelecekte İstanbul kilisesidir. Diğeri ise Roma ile polemikten ve milliyetçilikten doğan Rus ortodoks kilisesidir. Ona göre ortodoksluk, bağımsız kiliselerin bir konfederasyonudur.

Rus kilisesi, bağımsızlığı kabul ettikten sonra (1448-1589) İstanbul patrikliği ile işbirliği yaparak, yaptığı konsillere doğu kilise patrik-

57 a.g.e., s. 85.

lerini dahil etmiş ve böylece geleneksel sistem içinde bütünleşmiştir. Ancak XIX. asırdan itibaren "Rus kilisesi" diğer ortodoks kiliseler arasında birinci derecede rol oynamak için, özellikle yeni kilise fikrini savunmuştur. Böylece ikinci ve üçüncü Roma kavgaları sürekli güncelliğini korumuştur. Ruslar August'un Romasının ve Constantin Romasının (İstanbulun) beddualı olduğuna inanıyorlardı. Çünkü her ikisinde Allahın öfkeli lânetine uğramıştır. Rus ortodoksluğunun hâlet-i ruhiyesini philotheus şöyle ifade ediyordu: "Yeni bir Roma, üçüncü Roma kuzeyde yükseliyor ve kâinatı ışıklandırıyor. Bu üçüncü Roma kıyamete dek devam edecektir. Dördüncü bir Roma'nın düşünülmesi mümkün değildir. "Moskova, bundan böyle mukaddes topraktır. Moskova, Roma'nın varisidir ve imparatorluk misyonunu devam ettirmeyi üstüne almıştır.⁵⁸

Ancak, bağımsız kiliselerin çoğalmasını gözönünde tutarak; onların yeniden teşkilatlanmasını düşünen İstanbul ortodoks kilisesi, 1902'den beri düzenli bir pan-ortodoks fikrini canlı tutmakta ve hatta bir konsil hazırlığı içinde olduğunu izhar etmekteydi... Fakat bu ideolojinin tahakkuku için patrik I. Athenagoras'ı beklemek gerekecekti. Manevi gücü ile XXIII. Jean'ı (papa VI. Paul) hatırlatan I. Athenagoras, ortodoksları bir araya getirme sabrı ve sebatı ile işe girişmiş ve birçok fedakarlıklarla başarı sağlamış ve Moskova ortodoks patrikliği de bu işte bir araya getirmiştir. İşte bu amaçla 1961, 1963, 1964'de üçü Rodos'ta, biri de 1968'de Cenevre yakınlarındaki Chambesy'de olmak üzere dört ortodoks birliği konferansı toplanmıştır. Böylece I. Rodos konferansı gelecek bir konsilin programını ortaya koymuş; Chambesy konferansı ise bir dizi konferans hazırlığını ihtiva eden konsil öncesi gelişmeye, işlerlik kazandırmıştır. Fakat ne var ki bu çalışmalarla ön plana geçen İstanbul patrikliğine, Moskova ortodoks patrikliği razı olmayarak, 1969'da cemaatini katoliklere açmış ve 1970'de Amerikada bağımsız ortodoks kilisesini kurmuştur.

Moskova ortodoks kilisesi, bütün bu icraatlarını "ortodoks birliğine" danışmadan yapmış, böylece de Rus ortodoks patrikliği, I. Athenagoras'ın başlattığı konsil öncesi gelişmeyi çığnemiş, kendini tam bağımsız ilân ederek ortodoks hareketin üzerinde kendini görmüştür.⁵⁹

İşte tıkanan bu konsil hareketi, ancak dünya çapında ortodoks efkar-ı umumiyesinin uyanışı ile aşılacaktır. Ortodoks gençliğin evrensel

58 Krş. Prof. Hans Kohn, Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği Tercüme eden Dr. Agah Oktay Güner, İstanbul, 1983 s.118-119.

59 Krş. Hıristiyan İlahiyatı, s. 87.

teşkilatı olan "syndesmos" Temmuz 1971'de Boston'daki sekizinci genel toplantısında, hıristiyan halktan, özellikle gençlerden, konsil hazırlıklarına girmelerini istemiştir.⁶⁰

Bugün Batı hıristiyanlığı, imani problemler etrafında halkalanan manevi bir kriz içinde bulunurken; ortodoks hıristiyanlığı, ifade ettiğimiz gibi, sadece kilisenin bedenleşmesini açıklayan tarihi bir kriz içinde bulunmaktadır. Şüphesiz bu çağdaş krizin en önemli hazırlayıcısı, Balkanlarda komünist rejim altında kalan ortodoks ülkelerin içinde bulunduğu acı durumdur. Bu krizin hergün biraz daha ağırlaşmasında ise komünist yönetimin dümen suyunda giden Moskova ortodoks kilisesinin çok büyük payı vardır. Görünüşe göre ortodoksluğun bu çağdaş krizi, yakında atlatması beklenemez. Bu krizin atlatılması için ortodoks dünyanın beklemesi hem de çok beklemesi gerekecektir. Çünkü bu kriz ortodoks dünyanın çoğunluğunun tabi olduğu totaliter rejimlerin tabiatından kaynaklanmaktadır.

---

60 a.g.e., s. 88.